

בראשית

א' א' בראשית ברא. בלשון הזה יש הסתר (כלומר קצור), והשעור בראשית אשר ברא אלהים. או שיהיה המעל (קרא) מענין המקור, כלומר בראשית קראו אלהים; כי המעלים לא יסמכו אליהם (כלומר אין שם נסמך למעל), וזאת היא הסברא עוד בתחלת דבר ה' בהושע (הושע א ב).

ה' ויהי ערב. ערב כאן פירושו לילה, כי לא יתכן לפרש בו וזלת זה, כי לא קדמו יום, והלילה הזה איננו אמתי כלילת האלה אשר הם מערוב השמש, אבל נקרא בו הזמן אשר היה בו העולם בלתי מאיר קודם בריאת האור. ואפשר שיהיה כמוהו מזאבי ערב (חבקוק א' ח'), רוצה הלילה בלו. וכן ומדד ערב (איוב ו' ד') - וארך לילה.

ויהי רביעי - ויעש א' את הרקיע - ויהי כן. המלות, ויהי כן. מקומן אחרי, בין מים למים, כי ויעש א' את הרקיע הוא באור לפיש קודם; וראיה לזה ממה שנא' להלן פסוק כ"ד-כ"ה: תוצא הארץ - ויהי כן - ויעש אלהים.

והיו למאורות. תרנומו ויתחדשו מאורות. וכמהו: והיו למאורות ולמועדים ולימים ושנים (שם), תרנומו ויתחדשו אותות ומועדים וימים ושנים. כלומר כי אלה הדברים יתחדשו במצוה המאורות על כל פנים (כלומר בכל האופנים). והאותות הם עלות שני המאורים ובואם בכל יום והתחדש הקדרות והדומה לזה; אבל המועדים הם זמני השנה מקור וחום, מקץ וחרף, והוא כשהשמש חונה ברובע מרבעי הנלול יתחדש זמן, וזלת הזמן אשר יתחדש כשהוא חונה ברובע אחר ממנו; וכאשר תפוכב כל רבעי הנלול השלם השנה ותחל לפוכב מן הנקודה אשר התלה ממנה בתחלה, ויתחדשו הזמנים ההם בעניהם; והיום והלילה יהיו בוריות השמש ובבואה, אם כן שני המאורות הם עלות הדברים כולם, ומה שאמר הכתוב: והיו למאורות ברקיע השמימי. הוא כמו מאמרו בתחלה: יהי מאורות ברקיע השמימי שוה; אבל שנה אותם לנחק (כלומר לחוק).

ב' ה' נ. נקרא נן מפני שנונן על מה שבתוכו מן האילנות והאדם, כמו שהו בל' הערב מהענין הזה עצמו.

א' י"ח. אעשה לו עזר כנגדו. כלומר כמוהו במין ובצורה. ובערכית - בני פלוני כנגד בני פלוני, כלומר דומים להם במה שהוא.

ג' ח'. וישמעו זוני. שעור הכתיב: וישמעו את קול ה' אלהים, והאדם מתהלך אז בנן לרוח היום, ויתחבא האדם ואשתו וזני. (המלה, האדם שבאה אחרי, ויתחבא' מופכה גם על, מתהלך' שנאמר קודם, זה נמצא כמה פעמים

בתינך: כמו, כתי וראשית אוני - כראשית נ' ח' - ושעורו ראשית כתי וראשית
אוני - המל קטו. לרוח היום - עת קרירות האויר משני קצות היום.

ג יד. על נחונך תלך. הוא נופל על השרץ ההולך על נחונו בלבד, נגור
מלי התרנום בוינהר ארצה (מיא י"ח כיב) ונהין לארעא, כלומר נפל על
הארץ.

יח, ודרדר. הוא ממני הקוצים, וכבראשית דר' אושעיה (כיר פ' כ') ודרדר
אלו עכבות, והוא בלשון ערבי כרשף. - ורב שרירא נאון ויל כתב: דרדרא
(נמין ע') הוא דרדר הנוכר בתורה, ונקרא בככל כנור. יש עליהם קוצים,

ומקלפין אותם ואוכלין מה שבתוכם. וכן נראה שיש להם קוצים
בין הים והקרב. והברזל שלו כמו זלזה הרב וברק חנית (נחום ג' ג').
ד' ויל מה נפיל מן יד ענינו הבשת וההכלמה וכן ופלו מניו (שם ד' ה').

כא, כנור. בערבי כנאר, והוא שקרין לו אלעיה. וכן נראה שיש
לכנור ילדה את חובל קין. למש כל חרש נחשת וברזל. שעורו:
אבי כל למש חרש נחשת וברזל (המלה, אבי) שבסוק הקורם מוסכה גם

למשה (עליוה). למש כל חרש נחשת וברזל. וכן נראה שיש
לכנור ילדה את חובל קין. למש כל חרש נחשת וברזל. שעורו:
אבי כל למש חרש נחשת וברזל (המלה, אבי) שבסוק הקורם מוסכה גם

למשה (עליוה). למש כל חרש נחשת וברזל. וכן נראה שיש
לכנור ילדה את חובל קין. למש כל חרש נחשת וברזל. שעורו:
אבי כל למש חרש נחשת וברזל (המלה, אבי) שבסוק הקורם מוסכה גם

למשה (עליוה). למש כל חרש נחשת וברזל. וכן נראה שיש
לכנור ילדה את חובל קין. למש כל חרש נחשת וברזל. שעורו:
אבי כל למש חרש נחשת וברזל (המלה, אבי) שבסוק הקורם מוסכה גם

למשה (עליוה). למש כל חרש נחשת וברזל. וכן נראה שיש
לכנור ילדה את חובל קין. למש כל חרש נחשת וברזל. שעורו:
אבי כל למש חרש נחשת וברזל (המלה, אבי) שבסוק הקורם מוסכה גם

למשה (עליוה). למש כל חרש נחשת וברזל. וכן נראה שיש
לכנור ילדה את חובל קין. למש כל חרש נחשת וברזל. שעורו:
אבי כל למש חרש נחשת וברזל (המלה, אבי) שבסוק הקורם מוסכה גם

למשה (עליוה). למש כל חרש נחשת וברזל. וכן נראה שיש
לכנור ילדה את חובל קין. למש כל חרש נחשת וברזל. שעורו:
אבי כל למש חרש נחשת וברזל (המלה, אבי) שבסוק הקורם מוסכה גם

למשה (עליוה). למש כל חרש נחשת וברזל. וכן נראה שיש
לכנור ילדה את חובל קין. למש כל חרש נחשת וברזל. שעורו:
אבי כל למש חרש נחשת וברזל (המלה, אבי) שבסוק הקורם מוסכה גם

למשה (עליוה). למש כל חרש נחשת וברזל. וכן נראה שיש
לכנור ילדה את חובל קין. למש כל חרש נחשת וברזל. שעורו:
אבי כל למש חרש נחשת וברזל (המלה, אבי) שבסוק הקורם מוסכה גם

למשה (עליוה). למש כל חרש נחשת וברזל. וכן נראה שיש
לכנור ילדה את חובל קין. למש כל חרש נחשת וברזל. שעורו:
אבי כל למש חרש נחשת וברזל (המלה, אבי) שבסוק הקורם מוסכה גם

ומטלטלין, כאשר אמר: וישב ארצו ברכוש גדול (דניאל י"א כ"ח), אבל אמרו: תן לי הנפש והרכוש קח לך (ברי י"ד כ"א), ענינו ושאר הרכוש.

מ וכן משק ביתי, השוקר על ביתי, וממנו נאמר למקום שצומח בו החרול - ממשק חרול (צפניה כ" ט'), מפני שהוא נמצא בו חמיד ואינו נפרד ממנו, ונאמר עוד בהתחדם על המטה ובקמקשק ערש (עמוס נ' י"ב), - הוא דמשק אליעזר, כמו איש דמשק, ויחכן שירצה בו מן דמשק, כמיש: בן דודו בית לחם (שיב כינ כיד) שהוא מן בית לחם.

מ מאור כשרים, מענין על בן כאורים ככרו הי (ישעי' כ"ד ט"ו) מאורת צפנינו (שם י"א ח'), אבל מאור כשרים אפשר שיסבול מן הענינים, חוץ מן הענין האמתי אשר אמרו בו רז"ל, שיהיה פירושו מבקעת כשרים, והראיה על זה אמרו: וימצאו בקעה בארץ שנער (ברי י"א ב'), ועל המקום הזה עצמו נאמר מאור כשרים, ועוד בארץ מולדתו באור כשרים (שם י"א כ"ח).

י משלש שות, בת שלש שנים או הבטן השלישי, ית, עשו כל ה, כלם יחד, וכן כשלחו בלה נרש ינרש (שמות י"א א'), שפרשו כלכם ינרש.

י וכמו השחה על ה, כלומר כעלות השחר, ונוכח ח, פעל מחעכר (יוצא), כמו אשר נשברתי את לבם (יחזקאל ו' ט'). וענינו הזמנה והכנה, כמיש התרגום (ברי כ"ד, י"ד ומ"ד): יתה זמנתא דומין הי, כלומר את כל הרברים (שצוה המלך לתת לה) את הזמנת אותם והכינות.

י ותמת מים, נאד, והערב קורין לנאד החמאה חמיה, במטחון קשת, בערבי גלוגה קום - מרוצת החץ כשיוצא מהקשת. אש, אפשר שהוא העץ הנקרא בערבי אתל, והוא דומה לאילן שקורין לו בלעז טמריה, ורוב המפרשים על הדעת הזאת, ואפשר שיהיה עץ אחד ואפשר שיהיה כולל כל האילנות ויהיה ניכ על הפנים האלה, דומה למה שאימרים הערב לאיש שקנה שרה או בית אתל, כלומר קנה עיקר ממון, והוא כאלו אמר בלי עברית התאשל, אלא שראיתי רב שרירא נאון זיל אומר בפרק מי שאהו קורדייקום (נטין ס"ח ב'), כינא הוא אשל וכטיית אתל.

כ והעלהו שם לעולה, אני חושב שהאל ית' ויחעלהו כאשר רצה להראות לברואים סבל אברהם ע"ה ולנמלו על סבלו, דבר אליו בדבור משתחף לשני ענינים, אחד מהם מה שיבינהו הרמין, והשני מה שיבינהו היחידים, הוא מה שאמר לו והעלהו שם לעולה, ענינו ההמוני שנראה מפשט הכתוב, ר"ל והקריבוהו קרבן, ותהיה הלמיד על הדרך הזה הלמיד הבאה על הפעולים והוא כמו למיד ויעלהו לעולה חחת בנו (שם שם י"ג), אבל ענינו היחודי שיהיה ענינו והעלהו שם על אחד ההרים חחת עולה, כלומר שארצה ממך העלותו אלי אל ההר כרצותי קרבן שחקריבוהו לי, וקדם לדעת אברהם הענין הרמוני, וכבר קדמה דעת האלהים ית', כי הענין הרמוני אשר הוא יקדים אליו, אבל רצה להראות לבני אדם סבלו ולנמלו עליו, וכאשר הגיע אברהם אל הענין שרצה אלהים ממנו והוא העלותו בנו אל ההר, קראו יחברך מן השמים: רב לך אברהם, הרפה מן הנער! זאת היא

יצליחך האלהים, דעתי בן, והוא ענין נאה דק ומופלא, לא הרניש בו וזלתי, נאות לחכמה, ומסכים למה שנוהג בו הלשון, וידחה בו מעלינו ערכוב מי שמחייב אותו בו המרת התורה. ויש אצלי בו ענין אחר נאה. והוא שאומר כי מין צווי הוא מה שאינו נורה נמורה ותחומה, אך הרצון בו להתנוול בו לדבר ההוא כלכבר, לא שיהיה הרצון בו לנמרו ולהשלימו, ואם יהיה לשונו לשון חתימה ונזר דין על מה שהוא נוהג כלשון, ולא יודע הסוד הזה מהמלות רק שיהיה בהערה מן דמעה או בבחינה מן המעה, והדומה לזה מה שאמר אלהים לירמיהו על בני יונדב: והשקית אותם יין (ירמ' ל"ה ב'). אשר אין ענינו מבלי ספק והשקם, אך ענינו והראה עליהם לשתותו, ויהיה ענין והעלהו שם לעולה על הררך הזה – התנוול לדבר הזה, כלומר החל עשותו, אלא שהוא ענין נסתר, לא הרניש בו אברהם, אבל הרניש בענינו הנגלה, והיה רצון הבורא ית' מה שזכרנו בפנים הראשונים, להראות סבל אברהם ושכרו.

כד י"ד. הוכחת. וכן ואת כל ונוכח (כר' כ' ט"ז) ענינו ההומה וההכנה וכן אמר התרגום דומין ה'.

" כיב. ויקח האיש וכו'. שער הכתוב: ויקח האיש נום והב בקע משקלו וישם על אפה ושני צמידים (שם) על ידיו.

" מיט. חסד ואמת. טובה ונמילות חסד.

" ניג. ומגדנות נתן. כבר פרשו בו פירות. ואין זה נכון אצלי בעבור

מצאנו מגדנות במקומות שאין ראוי בהם לסבור שהם פירות, כאמרם: וכל

סביבהם חוקי בידם וכו' ובמגדנות (עזרא א' ו'). וכן: רבים מביאים מנחה

לה' ומגדנות לחוקיהו מלך יהודה (דהיי"ב ל"ב כ"ג), ועל כן אומר אני

שמגדנות הוא שם הכולל, ששולחים אותו מנחה ותשורה, וכבר פרשו בו

בערבי טראיף.

כה י"ח. ק"ט. - קנה.

" כיא. לנכח אשח. כלומר בעבודה.

כו י"ט. כנה. יש נחל שאין בו מים ויש נחל שיש בו מים, כענין נחלה

עבר על נפשנו (חללים קביח ד'), כימים ובנחלים (ויקרא י"א ט) וכן י'

הערכי ואדי בין שיש בו מים ובין שאין בו.

" כי. עשק כי התעשקו עמו. מריבה מפני שרבו עמו, ופרשו בו טרדא

מרבירי רבותינו ז"ל הידוע בענין הזה.

כז מ"ה. אשכל גם שניכם. המלה, נמי יתירה ללא ענין, וכן ויאכל גם אכול

את כספנו (שם ל"א ט"ז), גם אתם גם בני ישראל (שמות י"ב ל"א) ר"ל גם

אתם, אבל גם בני ישראל הוא במקום הואו (החבור).

כמו בראשונה (ע' לעיל ד' כ"ג).

כח י"ט. לראשונה. כמובן באשרי הנשים מאשרות אחי.

י"ג. באשרי. הביית במקום מים: מרוב אשרי הנשים מאשרות אחי.

" כי. זכרני. הוא אצלי דומה לדברי הערב שמפליין הלשון הזה על המחנה –

הפעם יוכלני אישי, ידור עמי ואמתת המלה יוכל עמי (זכור = מדור) וקצרה

לצחות ולקצרה.

" ל"ב. חום בכשבים. (שחור) וכל ערכי אחם וחמום.

ל' ק' ה' . הוא ב' ערכי ל' וכוני, והוא א' נדול נגרת ממנו ל' ונכנסת ברסואות. - ולו - הוא הוא הא' הנקרא בערכי חור. - וערמון ב' הערבי דולב וכן וערמונים (יחזקאל ל' א' ח'), והם א' לנות נבזיהם.

ל' ה' . ב' ר' ה' מ' י' . בערכי אחואק.

ל' י' . נ' ק' ר' י' . מנוקדים, וזה מין ממיני כחמי הצאן, ואפשר שיהיו אלה הכתמים שחורים, מפני שאמרה המשנה (מעשרות א' ג'): וכל השחורים משינקרו. וממתכונתם ודמותם אומרים לחלי הכסף או הזהב - נקרות הכסף (שהיש א' י' א'), ל' דמותם בתכונת הנקרות האלה, וב' ר' י' : נקוד הסופרים (הנקוד של בעלי המסורה).

ל' מ' א' . ה' מ' ק' ו' ש' ר' ו' ת' . הבכירות אשר מתחלת ל' דה והם ברביעיות.

ל' א' מ' י' . א' ש' ר' ה' צ' י' . ענינו ההסרה והשליפה. וכן ויצ' אלהים את מקנה אביכם (שיב ל' א' מ') ואל תצל מפי דבר אמת (ח' קמ"ט י"ג).

ל' כ' ג' . ו' ד' ב' ק' א' ו' ת' ו' . כאלו אמר וישנ אותו, וממה ששנה וישנ לבן אח יעקב הוא על דרך ביאור מה שאירע בנייהם, ופרוש הענין שנאמר כשהשיג לבן את יעקב וכבר תקע יעקב אהליו במקום כך, תקע לבן את אהליו במקום כך, ואחר אמר לבן ליעקב: מה עשית.

ל' ר' . כ' כ' ר' ה' נ' מ' . כמרדעת הנמל, מפני שהיא דומה לכר שיושבין עליו מרכרי רבותינו (כלאים מ' ב') הכרים והכסתות. ובר וכסת שנוי אצלם וכן פירש בו חפץ בס' המצות. והוא אצלם מבעלי הכסף כמיש בכרייתא (ו' מ') מקיוואות י' ב'): מביאין כלים מבית האימן כגון כר מבית הכדר, ואמנם הכדר מורה ש' כר חסר (הלמ"ד). ומפני שראיתי בין מרדעת הנמל ובין הכר שיושבין עליו שווי ודמיון נהנתיו מנהגו בשרש, כי הנזרה בשניהם אצלי אחת היא.

ל' י' . נ' נ' ב' ת' י' ו' מ' ו' נ' כ' ת' י' ל' ה' . שעורו, נ' נ' כ' ת' , והיורד נוספת, ופרוש אנכי הייתי ערב בעד הכל מה שננב מהצאן ביום או בל' ה' , כי הייתי שומר חמיר ככל זמן, כמיש אחיב: ביום אכלני חרב וקרח בל' ה' ותלד שנתי מעיני.

ל' ג' . ו' ד' פ' ק' ו' . ענינו הנחץ והפצירה, וממנו מתדמקים על הדלת (שופטים י"ט כ"ב) כלומר פוצרים לדחות את הדלת ולשברו, וכן אמר החרנום בו: דחקין למעבר דשא ומדברי הערב: דפקה הבחמה, כלומר מהרה ללכת, ודפקתיה דחפתיה.

ל' י' ד' . ל' ר' נ' ה' מ' ל' א' כ' ה' . כלומר המקנה, וכן וכל המלאכה נמכזה ונמס (שיא מ"ז ט'), כמו שנאמר בענין הזה: ואיש במעין ומעשהו בברמל (שם כ"ה ב'), רוצה לומר בו מקנהו, ואמר התרנום: ונכסוהו בכרמלא.

ל' י' . קשימה פרשו בו משקל נרה, ויש מי שאומר כבשה, ודעתי נוטה לזה.

ל' ד' כ' ו' . א' ש' ר' ט' מ' א' ו' א' ת' ה' א' ח' ו' ת' . שחפו אותם (אח כל אנשי שכם) במעשה עמו על שלא מיחו בידו.

ל' ל' . ל' ה' ב' א' י' ש' נ' י' . אפשר שאינו מהעבר (פעל יוצא) כמו ולא הבאיש (שמות מ"ז ב"ד), והיה צ"ל להבאיש (שאתיה נבאש) והגון נוספת כמו

תחנני (ש"ב כ"ב ל"ז), ואפשר שהוא מתעכר, כמו יכאיש יביע שמן רוקח
 (קבלת י"א) והגון והיוד כנוי פעול בו. והענין שהם הביאוהו להחבאש בהם.
ל כ"ד מצא את הימים, פירש בו רבנו סעדיה אשר הרכיב פריים.
 וראיתי רב שרירא ו"ל שפי' כדניאחא (חולין ז'): ג'מים, ובל' הערב כנא"ל,
 ודעת התרגום בו זולת זה.

ל ב' תולדות יעקב, קורותיו ומאורעיו.

ל כ"ח י"ד, בצע"ף, עטוף שמעטפות בו הגשים פניהן, וכערכי קנעא.

" י"ח, ופ"ח י"ך - חגורה.

" כ"ה, שני, כלומר שנים, בערכי קרמו, חוש צכוע שנים, וע' באורו לשמואל ב'
 כ"ב מ"ד.

מ י"א, ואשחט, בדברי רז"ל (מ' שכת כ"ב ב'): אין סוחטין את הפירות
 להוציא מהן משקה.

" ס"ו, ס"ו הורי, מ"ל המשנה (כלאים א' ח'): אין נוטעין יחור של האנה,
 והיוד נוספת (במלת יחור) ופרושו סעף, כלומר שהיו הכלים עשויים
 מעציפיים, וכן מצינו שבשם, ילקומי, ששרשו לקט, נוספה יוד בראשו.

מא ת"ו, ותפעם רוחו, אמר התרגום: ומטרפא רוחיה, כלומר שנכרה רוחו,
 כאמרם (מ' תענית ג' ז'): ועל ספינה שנטרפה בים, והראיה על זה אמרם
 (יבמות קכ"א): וראיתי ספינה שנטרפה בים, ועוד נאמר שם: וראיתי ספינה
 שנשכרה בים.

" ל"ד, וחמש את ארץ מצרים, פירושו אצ"ל בל' ערב ויכמס, כלומר יקבץ
 ויצניע חבואתה.

" ל"ה, ויצברו, ויקבצו וכן בל' הערב אומרים לערמה צברה.

" מ' ועל פיך ישק כל עמי, ידבקו במצותיך ויסורו אל משמעתך, ואפשר
 שישק מ"ל נשק, כלומר על פיך ישאו בל' מלחמה וילחמו עם אויביהם.

מא מ"ה, צפנת פענח, התרגום אומר נכרא דמסמרן ג'ין ל"ה, והלכו כל
 הפייטנין על הענין הזה, והגדול שבהם יוסי בן יוסי, כי ימצא בדבריו שהם
 ידועים לו ומפורסמים, סדרור מרכבה חוה בתעצומות עניו המפענח צפונות
 וסתומותי - מה שהעתיקתי בשם התרגום בפענח הוא כפי מה שימצא
 אצלנו במדינתנו זאת, כי ראיתי בספר כופי צפנת פענח אינו מתורגם,
 ומתורגם במלה העכרית בלבד.

" מ"ו, ותעש הארץ, אפשר להיות מענין עושה פרי, כלומר הצמיחה הארץ
 לאוצרות, ויש בו ענין אחר והוא הטוב בעיני: שאצרו אנשי הארץ הבר
 באוצרות כמש: ותעש זהב וכסף באוצרותיך (יחזקאל כ"ה ד'), ותרגום יען
 בטחך במעשיך ובאוצרותיך (ירמ' מ"ח ז) חלף דאתרחצת באוצרך ובכית
 נגוד. - לקמציים, קבוץ ואסיפה ואצירה, וסובל לקמצים פרוש אחר,
 והוא שיהיה מדברי רז"ל (ביב ק"ו): שני אחין שהלקיין ובא אחד ממדינת
 הים אמר רב במלה מחלקת ושמואל אמר מקמציין, כלומר מפרישין מכל
 חלק שלישיהו, וגם הנה עשו בשבע שני השבע הפרשות, כלומר הפרישו ככל
 שנה חלק מהתבואה.

מב א. למה תתראו. הכשרנו אהנו כספר החוספת (אהר מספרי ר' יונה שאברו) היות למה תחראו מין וולת ראה ראיתי (שמות ג' ד') ואמרנו שם שאפשר שיהיה ממנו אמרו: וימתוהו במגדו כראותו אותו (מ"ב כ"ג כ"ט) ונאמר הנה שענין המין הזה הוא הריב והמלחמה, ואם כן ענין כראותו - כהלחמו בו, ועי' עוד מ"ב י"ד ח' וי"א.

כ"ז מ. ס. פ. א. אמרו המפרשים שמספוא בכל מקום שבא הוא אספסתא, ואיננו אצ"י כי אם שם כולל לכל מאכל הבהמות משעורים ואספסתא חולתו ממה שהוא מאכל להם, וראיתי על זה אמרו (באן): ויפחח האחד את שקי לתת מספוא לחמורו במלון וירא את כספו והנה בפי אמתחתו, וכבר אמר יוסף קודם זה לאשר על ביתו: מלא את אמתחות האנשים אבל כאשר יוכלון שאת ושים כסף איש בפי אמתחתו (שם מ"ד א'). ומאין ספק שהמספוא הנה ככלל האכל ההוא ולא מכו להם יוסף אספסתא, אבל מכו להם בר, וכיון שהוא כן אין מספוא בכאן אספסתא, אבל הוא שעורים, והוא גם כן שעורים כאמרו: גם תכן גם מספוא יש לחמורים (שופטים י"ט י"ט) ובאמרו: ויתן חבן ומספוא לגמלים (כ"י כ"ד ל"ב), אבל הוא אספסתא כאמרו: ויתן מים וירחצו רגליהם ויתן מספוא לחמוריהם (שם מ"ג כ"ד) הוא בכאן אספסתא, מפני שלא היה עת תת שעורים, כמו שאמר ויכינו את המנחה עד עת כוא יוסף בצהריום, (שם שם כ"ה), אבל אמרו: ויתן חבן ומספוא לגמלים, היה לילה, מורה על זה אמרו: ויברך את הגמלים מחוץ לעיר אל באר המים לעת ערב לעת צאת השואכות (שם כ"ד י"א), והראוי לפרש במספוא - בלילה, והוא כלל לשעורים וחולתם, ודומה הענין הזה והלשון הזה לרברבי רבותינו (פסחים ג' ב'): ספו לי מאילה, כלומר האכילוני ממנה, ואמרם עוד: ולא ספו לי מינה (חולין ק"ו), ובגמרא שלנו ולא יהבי לי מידה - ולא האכילוני, ואמרם עוד (חולין ק"ז): אמאי לא משית ירך וספית ליניקא, וראיה חזקה על שענין הזה אוכל לא מספוא (?) אמרם (חולין ק"ו), אמר רבה בר בר חנה וכי ושמע מינה שנים שאכלו מצוה לחלק מרלא ספו ליה בהרייהו, מפני שלא יחכן שיהיה פרושו, נתנו, כי אם האכילו, מפני שהמתנה בלא אכילה לא תועיל כלום בזמן, ועל כל פנים הלשון הזה אצלם משמשין בו לאכל ולהאכיל, ואמרו העברים מספוא כלל מה שמאכילין הבהמה, ואף מספוא נהפכה להיות בלשון ר"ל.

ל"ג ר. ע. כ. ו. כ. ת. כ. ס. כלומר שבר רעבון בחיכם, כמיש קודם (שם י"ט): לכו הביאו שבר רעבון בחיכם.

ל"ח וקד הו א ס ון. יתכן שיהיה ע"מ ששון (מנעיו) או במשמנו רון (מנציה), אך בעבור שלא היתה לנו ראייה מן הגורדה בחרנו להשאיר בו הנון שרש ושלא נוציאנה לחוספת בלי ראייה, וכן אהנו עושים בכל מה שלא תחקים לנו ראייה ומופת... וכיון שהדבר כן יהיה אסון על דמיון מחתת רון (משלי י"ב כ"ח) שהוא מרוזנים (שופטים ה' ג').

מ"ג י"א. מזמרת הארץ, פירות הארץ. - נכאת וצרי וצ' ט. נכאת הוא החרוכין צרי בערבי הריאק, ולוט שאה בלוט בערבי (ובלעז קשתאנייש), ונאמר בו עוד צנובר בערבי, ובלעז מנייש, דעת - אתר לימודי יהדות ורוח

מג יח. להחנולו עליונו. לבקש עליה וסבה, וברברי רז"ל נלולו שבועה, ר"ל סבוכה.

כ"ח. ויקרו. (המחבר חושב שהוא מחסרי פ' נזין ונוחן מעם לרבוי), כי כאשר אמצא הבלעה באיזה מועל שיהיה ולא יהיה לו ראייה על האות הנבלעה אשימנה נזן מפני שהיא נבלעת יותר מכל האותיות בתחלה. ויחכן אצלי נ"ב ויקוד להיות דומה לרבברי רז"ל (הלכות גדולות ה"ל ערובין פ' נ"ז): בקדידת הרים ובבליעת נאיות, כלומר שחוחם ושפלותם, והדגש בקוף לתמורת הכפל הנופל, כי עקרו על ההקשה הואת ויקרה, כמו שעקר יסב-יסבב, כאשר הכשיר בו ר' יהודה (חיוג).

ל"י. כי נכמרו רחמיו. וכן (מ"א ג' כ"ז): כי נכמרו רחמיה, וכן (הושע י"א י"ח) יחד נכמרו נחומי, כמו המו. אבל עורנו כתנור נכמרו (איכה ה' י"ז) ענינו יבשו, וזה הלשון משמש בלשון העכרים כאלה שני הענינים, כאשר משתמש מירושה בערבי אצל הערב בשני הענינים הללו, והמעם בעורנו כתנור נכמרו כמעם בצפר עורם על עצמם (שם ד' ח') והמפרש צריך לדעת ההשפחה הואת שבין הלשונות, כדי שיהיה תרגומו בנוי על שרשי הצחות, מיוסד על עמודי ההנעה.

מד כ"ח. אך טרוף טרוף יוסף. כאן אין המלה, אך' באה להניד כי דבר ודאי הוא, כמו אך עצמי ובשרי אחה (בר' כ"ט י"ד) אלא לספק, וראייה לזה ממה שאמר אחיב: ולא ראיתיו עד הנה. ואלו היה כאמת, לא היה נכון לאמרו.

מה י"ז. טענו את בעירכם. עמסו. ובמשנה (בי"מ ל"ב): טענה י"ן. ותרגום תחת משאו (שמות כ"ג ה') תחת טעניה, כלומר תחת מעמסו. וכן פרוש לא תמור אחד מהם נשאתי (במדב' ט"ז ט"ז) מענתי, וכאלו אמר שאו את בעירכם, כלומר שאו עליה.

מז ד'. ואנכי אעלך גם עלה. עניני שימחהו מיתה טבעית, מענין: אל תעלני בחצי ימי (תהי ק"ב כ"ה). ובשרו שלש בשורות: אנכי ארד עמך מצרימה, ויצילו מפנעי הדרך. ואנכי אעלך גם עלה, שיצילו מסיחה שאינה טבעית, כמות מחרב וזולתו; ויוסף ישית ידו על עיניך, שלא ימות יוסף בחייו. ושימות הוא (יעקב) בצל גדולתו ובחייו.

כ"ז. מלבד נשי בני יעקב. עקרו לבד מנשי בני יעקב. וכן עוד כמה פעמים בתנ"ך.

מז י"ג. ותלה ארץ מצרים. נלאתה וינעה ונמהרה. היא חמורת אלף, כמו תבוא אליך ותלא (איוב ד' ה') ועקרו ותל'א. כמו: הנסה דבר אליך תלאה (שם כ' ב').

כ"ג. הא לכם זרע. ענין המלה הואת היא להעיר המדבר על מה שאמר לו המדבר אליו, כאמרו וגם אני הא דרכך בראש נחתי (יחוק' ט"ז מג) אשר להעיר על אמרו להם דרכך בראש נחתי. ובאמרו: הא לכם זרע (יש) הסתר והשעור הא קחו לכם זרע. או נחתי לכם זרע.

מח ח'. וירא ישראל. כלומר נודע לו והרגיש בבואם אעפ"י שלא היה רואם כמיש: ועיני ישראל כבדו מוקן לא יוכל לראות.

מח י"ד. שכל את ידיו. פרושו הכין מידיו, כלומר שהוא ידע מהנחת ידי יוסף כי מנשה הבכור, והכניו אשר כידיו שב אל יוסף, וכאשר ידע זה המיר את התכונה היא, ונצטרך הכתוב להודיענו זה, בעבור שיעקב לא היה רואה, אך הרגיש בזה במשוש ובסברא לא בראות. ויחכן בשכל את ידיו, שיהיה מענין ההשקפה וההבטה (רצונו לומר מענין אשרי משכיל אל דל (תהי' מיא ב'), כלומר כי כאשר השקיף במחשבתו והכנתו לחכונת ידי יוסף, כי מנשה הוא הבכור, בהסתר ידע (כלומר חסרה כאן מלת ידע), כאלו אמר: שכל את ידיו ידע כי מנשה הבכור וכן יחכן בלרוד משכילי, שיהיה מן הענין הוה ויהיה פרושו הסתכלות והשקפה אל האלהים.

ממ ה' כ"ב. שכם אחד. פאה אחת וצר אחד, וכן אומר הערב לפאות הארץ כתפיה. כלי חמס מכרותיהם. דעתי בו שדומה למה שאומר הערב לחיל מוגיר, ופירושו כלי חמס חיליהם, כלומר ששמו חילם כליהם בלבד, כמיש (שם ליד ביה): ויקחו שני בני יעקב. ויחם כליהם על החמס מפני מה שחדשו על אנשי העיר ההיא, וכאלו האשימם במאמר הוה ויחםם אל החמס כמיש (שם ליד ט'): עברתם אותי, והאחת (כלומר מספר יחידה) ממכרותיהם היא מקרה על משקל אַכְרָה. וזה הראוי לפרש במכרותיהם מה שהוא טוב בענין ונכון.

י"א. אל חדר כבודי. כניו לנפש - עקרו שור. נניד ושר, וכן אומרים הערב גם כן לנניד-שור.

ט"ז. מטרף בני עליית. ענינו גדלת ועצמת, כמיש: ותעל אחד מגוריה כפיר היה (יחוקאל י"ט ג').

י"ו. ויזהר יקהת עמי. יקהה כלי ערבי משמעת וקבול עבודה ומצוה. יעברוהו וישמעו לו.

י"ג. לחוף ימים. מלי המשנה (נזיר ו' ג'): לא יחוף באדמה, כלומר לא יחכך בה, ויהיה פרוש חוף ימים על זה מקום חנוך הימים, כלומר מקום שמתכבין בו גליהם, ריל שפתו. וכן ובכל חוף הים הגדול (יהושע ט' א').

י"ד. חמור גרם. חמור שבור שאינו זו ממקומו, מענין ועצמותיהם יגרם (במרכב כיר ח') כלומר ישבר. ואעים שהוא שם הוא חאר לחמור. ואינו רחוק להיות חמור גרם דומה ללי הערב שאומרין רנל גרים לבעל נוף נדול, והענין הראשון טוב מזה.

י"ט. נד נדוד ינודנו וכו'. ינודנו הוא מענין נדוד, והנח הרפה אשר בין הנימל והדלת, אשר הוא ע' הפועל הוא אצלי תמורת אחד הכפלים אשר הם שתי דלתין, כמו שהנח הרפה אשר במלת יחיתן (חבקוק ב' י"ז) תמורת אחד כפלי חחת (ועקרו יתן) בנדשות התיו כמו מן אחתך לפניהם (ירמי' א' י"ז), וכמוהו לעלות לעם ינודנו (חבקוק ג' ט"ז). אבל ינוד עקב הטוב בעיני שיהיה דומה ללי הארמית ריל נדו אילנא (רניאל ר' י"א), אשר ענינו הכריתה והקציצה, כלומר שהוא כורת עקבי המתגרים בו, ודומה לו ניכ מלי העברי ויחנודו כמשפטם (מיא י"ח כ"ח), כי הנדודה כריתה בבשר.

כ'. מאשר שמנה לחמו. ארצו. וכנה על ארצו בלחמן, מפני שהוא צמח הארץ.

ממני כינוי בן - ספקי, וכך ועל כך אמצתה כך (תהי פ' מיו), וכך: כמות צערה עלי
 שור (כר) מיט' כים), פ' רת - אחד עם כן מלשון והארכה פארותו
 יחוקי' ל'א ה'), הוא ענין צמיחה וגידול (של הענק),

כיד דתשב באיתן קשתו, במקום איתן - ויפוז ורד עי' דיו, החוקו
 ועי' באירו לשיב ו' מיו - אביר גדול, ר'ל הבורא ית',

עד דת ארת נבעו' עו' עו' עו' עד הכלית קצות הדרים - והרחוק שבנכול
 כלומר שהכרכות האל נכרו ונכרו ונשאו עד הנכול הזה והכלית הואת
 (תאותי מ' והתאותם לכם) (כמבכר ל'ד י'), אשר פרושו והנבלתם לכם),
 וקדקד' נזיר אחיו, אמחת מלת קדקד' אמצע הראש, וקורין לו
 בערבי יאפוך וכבר פרושוהו אחרים האמה בערבי, ואינו כן מפני שהאמה
 הראש יותר מן האפוך, והוא האמה היינו אמצע הראש ורובו
 האפוך, והוא באמצעיותו, והוא שרום מן התינוק
 כשהוא רך קודם שיתחוק עצם ראשו, ויש לו שמות רבים בל' הערב אין
 זכרון, וכאשר יתחוק ותנוח רפיסתו יקרא יאפוך, והראיה על שאמחת
 קדקד' הוא האפוך מה שאמחו ר'ל (מנחות ל'ו) קדקד' היכא? אמרי

מקום שמוחו של תינוק רופס, ואם כן הוא פירושו יאפוך
 בערבי הוא הנכון, כי האפוך אצל הערב הוא המקום שיתנועע מראש
 כשן כאשר אוכל או בוכה, אצלנו בל' ערבי עוסן.

ש מ ו ת

א ייטת דת מילדות, וכן בלשון חכמים: שלשה נאמנים על הבכור אביו
 (קדושין ע"ד), והראוי אצלו ביעש להם בתים, שיהיה על משפטו,
 רצוני לומר שיהיה ספור על העם, ר'ל אמרו וירב העם ויעצמו, ובאור זה שצריך
 ויהי כאשר יראו המילדות את האלהים ויעש להם בתים, צוה פרעה
 אשר ישליכו הילודים אל האור, הוא רומז באמרו ויעש להם בתים על
 אמרו זה וירב העם ויעצמו מאד, וזה כמו זה, ואמרו: ויצו פרעה, הוא
 רצוני לומר הגדת היה, רצוני לומר הגדת יהוה, ובו ישלמו
 הדברים ואינו תחלת דברים, וזהו מה שאחז צריך לסכור בזה.

ב בל' ערבי בדרת, וזהו מה שאמר האלהים למשה רבינו ע"ה: וזה לך האות, כי אנכי שלחתיך,
 חושבים ההמון בו שהוא רומז על אמרו: כהוציאך את העם ממצרים תעבדון
 את האלהים על ההר הזה, ושהאות על הדרך הזה נתן לו שהאלהים הוא
 השולח, וזה לא יחכן משני פנים, האחד שמשל לא נסתפק בו השולחן הוא
 האלהים ית' שיצטרך בזה אל אות, והשני כי האות והמופת לא יתן על
 הדבר כי אם בעת אשר רוצים לברר את הדבר ההוא, לא אחריו, ומשה
 היה מבקש אות על ברור השליחות או אם היה מסתפק בה, היה

כדין לתת האות בעת ההיא עצמה, לא שיבוא לו כי אם אחר-כך לזמן ארוך ואחר קבלת השליחות. אך משה עיה לא טען בהאחריו מן השליחות כי בכוחו את נפשו וקטנותה בעיניו וחולשתו מעמוד לפני פרעה ולהתיצב לפניו, הוא אמרו: מי אנכי כי אלך אל פרעה? ואמר לו הבורא ית': אל תירא אותו ואל יפחידך ענינו, כי אני מאמצך ומחוקקך, ואות על זה כי אני שולחך ומצוך לעמוד לפניו הוא אמרו כי אהיה עמך. אבל אמרו בהוציאך את העם ממצרים וכו' הוא הודעה לו במה שיהיה וזאת זה על דרך הספור והוא עמוף בכ"י אות עמף (ויו החבור). וזה הרבה בדבריהם.

כינ. ושא לא אשה משכנתה, כי תתן לה מתנה. וכמיהו: וישאלו איש מאת רעהו וכו' (שם י"א ב'). ואם ישעין טוען ויאמר כי הלשון הזה אינו נמצא במתנה, כי אם בשאלה, נאמר לו כי דברי חנה: השאלתיהו לה (ש"א א' כ"ח) לא יתכן לפרשו ענין שאלה כי אם מתנה, כי הבורא יתעלה לא שאלו, אבל היא התנדבה בתינתו, ועוד כי אמרו: תחת השאלה אשר שאל לה (ש"א ב' כ'), לא יכשר לפרש בו ענין השאלה, כי אין השאלה מחייבת חמורה, אבל היא חמורת המתנה.

ד. למען יאמינו. שעורו: ויאמר לו העשה את האות הזה למען יאמינו, או הדומה לזה מן הנסתר.

כ"ח. חתן דמים. ר"ל כי אחת ה"ל מת. וכן חתן דמים למולות. הרגו מפני המילה והיא אומרת על בנת ולא על משה וכן אמר ר' נחמיה (נדרים ל"ב): לפנינו הנירסא רשביג, מי היה קרוי חתן - משה או התינוק? הוי אומר - התינוק.

ה. וחסאת עמך. הוא אצלי פעל חולף לנקבה כמו: חסא חסאה ירושלים (איכה א' ח') והרפו האלף והמירו ההיא בתין, כמו שהמירו אותה במלת ושבת לנשיא (יחוק' מ' י"ז) ובאזלת יד (דברים ל"ב ל"ז) ובקראת אחכם הרעה (שם ל"א כ"ט) אשר עקרו וקראה והרפו האלף ונקבצו שני נחים רפים והם האלף הרפה והא הנקבה והפכו בעבור זה את ההיא לתין, כאשר לא יכלו לקבץ במכטא שני נחים רפים. ולשון הנקבה בוחמאת לעמך - לערה.

כ"ט. ומא: באתי אל פרעה. ומא ומן או ומעתה, בלשון הערב מנר; ואולם או אמרתי (תה' מ' ח') - עת שאמרתי - בלשון הערב אד. וההפרש ביניהם, כי מאי ומן אולם להתחלת התכלית, ואין באי ענין התחלת התכלית כאשר ההפרש שבין אד ובין מנר, כי מנר להתחלת התכלית ואין הענין הזה במלת אד. ודע כי מלת מנר אצל הערב מורכבת ממן ואד וחסרו האלף, כאשר, מאי אצלנו מורכב ממן ואו.

ל. משארותיך. העיסה והעריבה שלשין בה העיסה וכן משארותם צרורות בשמלותם (שיב י"ב ל"ד). ויש שאומרים הלשון הזה על המון סחם, כמו שארה כסותה ועונתה (שם כ"א י'). אך וימטר עליהם כעפר שאר (תה' ע"ח כ"ד) ענינו בשר, וכן: ואשר אכלו את שאר עמי (מיכה ג' ג'). הלא חראה שהוא אומר: ועורם מעליהם הפשיטו.

ח י"ג. ה' ב' ג' ס. אינו נופל על אחד ולא על קבוצ (רבים). אך הוא נופל על הענין, כלומר שזה הענין היה לכל.

ט י"ד. שחין אבעבעות. והוא ננע נולד מהשרף הלחות או משרפת מים חמים או זפת חם או מהכאה, והכלל שהוא ננע נולד מכלתי האש, כמו שאמרו רז"ל (מ' ננעים ט' א'): איוהו שחין לקה בעץ או באבן בופת ובמי סכריה, ואמרו עוד כל שאינו מחמת האש זהו שחין. וזה הוטה למה שאמר התרנום בויקה מהם ויהם (ישעי' מיד ט"ז) ונסיב מנהון ושחין, כלומר החחמם.

יח-ל"ג. על בקשת פרעה: העתירו אל ה' וכו' ואשלחה אתכם וכו' ענה משה אעשה כדברך: אפרש את כפי וכו' אע"פ שאני יודע כי טרם תיראון וכו' כלומר ידעתי (מראש) כי לא תיראון.

ל"א. ג' ב' ע' ה. הצמח כשהוא עושה נצה. והראיה מהאמור במשנה (פרה ט"ז ו'): אלו הן היונקות נבעולין שלא נמלו. וראיתי בפרוש המשנה: יונקות נבעולין שלא נמלו, דבתיב ילכו יונקותיו. ואמרם ביונקות נבעולין שלא נמלו ראה שהנבעולין הצמחין שעשו נצה, כי פ"י לא נמלו - לא נקשרו, כלומר שהציק לא נקשר, כמיש יציק ציק וינמל שקדים (במדבר י"ז כ"ג).

ל"ב. א פ' ל' ו' ת. נסתרות תחת הארץ ואינו נראות. ואומרין הערב, אפ"ל הדברי כשנסחר, אפ"ל הירח כשנסתר תחת הארץ, וכן אפ"ל השמש, ואומרים: אנה אפ"ל ממני, כלומר נסתרת או הלכת. ויהכין שיהיה אפ"ל - מתאחרות מר' המשנה (שביעות ו' ד'): עשה הבכיר הוטר האפ"ל, ובתלמוד (ריה ח'): באפ"ל תהו מניסן, רצינו המתאחר, ואמרו כנשמים (תוספתא עניית א' ג'): אפ"ל (הנשם המתאחר) בשבעה עשר.

י"ג. ורוח הקדמים נשא את הארבה. רוח מסאת מורה. והראיה על זה ויהפך ה' רוח ים חוק מאד וישא את הארבה (שם י' י"ט), כי השיבו מעליהם בהפך הרוח שהביאו עליהם.

י"ד. כ"ג. מה נעבוד, מהו פירושו כאן, איך.

י"ה. ד. כחצות. כלומר קרוב לחצות.

י"ו. י"ג. ופסחתי על יבם. ענינו הרחמים והחנינה. (וע' באורו ל"מ"א י"ח כ"ז). י"ט. שאור. המחמצת שמחמצין בה העיסה, וכבר יצא מענין שהוא ראוי לאכילה וכו' נאמר (תוס' ביצה א' ה'): איוהו שאר ואיוהו חמץ? שאר המחמץ אחרים, חמץ המחמץ על ידי אחרים, ואימתי קרוי שאר? משיפסל מלאכול לכלל.

י"ז. כ"ג. אנדת אזוב. כלשון ערבי צעחר.

י"ח. כ"ג. על המשקוף. על הצפיה, כלומר על החלון אשר מצפים ממנו ואפשר שרוצין בו המפתח העליון אשר על מזוזה השער. והראיה מן התלמוד: אמר אב"י מאי ארתקא? הלל המשקיף שמבניסין בו ציר הרלח.

י"ט. כ"ג. פטר שגר. נזר מדברי רז"ל (מ' ברכות ה' ח'): אם שגורה תפלתו בפיו, אשר ענינו הרגילות וההלך, ובמשנה (כ"ב ב' ה'): לא יעשה אדם שוכך בתוך שלו וכו' מלא שגר היונה. כלומר שער השתלחות היונה בעופה. ותרנום תרדנה עני דמעה (ירמ' י"ב י"ז) ישגרון עיני דמעין; כלומר תגרנה. והענינים קרובים זה לזה, וענין וכל פטר שגר ברמה - השתלחותה והרמה

את הולד. והוא קרוב לענין פטר, ואלו היה נוכר האחד מכלתי האחד היה מספיק, והדרך באמרו פטר שגר יחד כדרך אדמת עפר (דניאל י"ב ב' וגוש עפר (איוב ו' ח') וזולתם.

יג ית. וחמשים עלו בני ישראל. הנורי החמש, והוא מקום החלצים; כמיש; ויכהו שם אל החמש (שיב כ' י').

יד ואתם חתרישון. כלומר תעמדו מהלחם, וזה דומה לאמרו: דמו עד הניענו אליכם (שיא י"ד ט'), כלומר תמנעו מלהלך.

כ. ויאר את הציולה. כאן הוא מן ההפך, כמו החשיך את הלילה, כל' רויץ (ריש פתחים) אור לארבעה עשר. וכן: וצילה אור בעדנו (תהי' קל"ש י"א).

יז נאדרי. דע כי כנאדרי בכח ענינים מחדרים השכל. מהם שיחכן לומר

בו שהוא תאר לשון נקבה, ל' מיץ' עומד במקום הספור ושהתיו אשר היא סימן הנקבה נפלת ממנו, כנפלה מאמרם אל בית הנשים שני (אסתר ב' י"ד), ר"ל שנית, וכמוהו מרה שני (נחמיה ג' ט') ר"ל שנית, ועקרו להיות נאדרית. ויחכן עוד לומר בו שהוא תאר לשון זכר, ל' מיץ' עומד במקום ההגדה ושהיה הימין הנה לשון זכר ושתהיה היור נוספת כהוספתה כהיושבי בשמים (תהי' קצ"א א'), אלא שהוא לשון סתם בשני הפנים האלה, אע"פ שהוא בהם תאר לנידע, כי פעמים מתארים הנודע בסתם בלשון העברים כאשר נאמר: את הכבש אחד (במדבר כ"ח ד') וזולתו. ויחכן שרוצה בו הנאדרי בכח, וזה על אחד משלשה פנים, אם על שיהיה תאר ל' מיץ' על הפנים הקורמים או על שיהיה תאר לבורא, ר"ל לאמרו ה', והיור נוספת, או על שיהיה קריאה והיור נוספת בו, כאשר נאמר נאדר בקדש (שמות ט"ו ו'), אשר היא קריאה כלכד. ויחכן עוד להיות נאדרי הגדת התחלה נסתרת כאלו אומר: היא נאדרי או הוא נאדרי.

י"ד. שמעו עמי... ח"ל א ח. מעלים עבר במקום עתיד.

י"ז. מ'ס פ'ס. מ'קנל וענול. - דק ככפור - בערב אלרמק, והוא השלג עם הרוח, וכן כפור כאשר יפור (תהי' קמ"ו ט"ו).

ט"ו. מן הוא. כלומר מן הוא מן המינים לא נדעהו. וכבר נזרו אותו האנשים מן מנה את מאכלנו (דניאל א' י'), ואינו רחוק אצלי.

י"א. כזרע נד - הוא כסבר, - בצפיחיה. ברוקיקים ובערכי קמאיף.

י"ז. כי יד על כסיה - לשון שבועה.

כ. מזבח אדמה. ענינו מזבח על אדמה, רוצה לומר שלא יהיה בנכה ההרים כמנהג עובדי ע"ז.

כ"ה. ואם מזבח אבנים וכו'. זהו צווי ולא רשות כמיש רויץ: יכול רשות? ת"ל: ואם, מלמד לפרוק ולחזור (רכ"ז) באכר מעיר שאין זה כמכילתא, וכנראה שהוא ממכילתא דרשב"י, וראיה לזה מהסגנון, מלמד' שאינו במכילתא דר' ישמעאל, ודומה לו קצת נמצא בספרא לויקרא כ' י"ד, פרשתא י"ג), וכן ואם חקריב מנחת בכורים (ויקרא כ' י"ד) שהיא ניכ חובה.

כ"א. אם אדוניו. סימן הקבוץ (רביב) במלת אדוניו הוא כמה שניפל בהם על בני אדם לפאר ועל הבורא (כמו לאדוני האדונים, תהי' קל"ו ג') לנדל

כא וְעַבְדְּךָ לַעֲלֹמַי. כל ימי העבד או כל ימי הארון.
 "יָא, וְאִם שְׁלֹשׁ אֲלֵה לֹא יַעֲשֶׂה לָהּ. איננו רומז באמרו שלש אלה אל
 שארה כסותה ועונתה – הקרוב אלי, אלא הוא רומז אל אשר לא יעדה
 והפרה ואם לבנו ייעדנה, כמו שאמרו רבותנו: ר' אליעזר אומר: זו שארה
 כסותה ועונתה. איך ריע: מה צריך? והלא כבר נאמר שארה כסותה ועונתה
 לא יגרע, מה תלמוד לומר ואם שלש אלה, יכול יעשה לה כל האמור
 בענין? היל ואם שלש ונוי אמור מעתה לא ייעדנה לא הוא ולא בנו ולא
 פרונה. – שלש אלה. אחת משלש.

כב אִין לו דמים. ר"ל כפר, והוא מל' רבותינו (פסחים קי"ב): אל חמור
 על המקח בשעה שאין לך דמים, וכן כבמדרב ליה כיו: אין לו דב, וכן:
 ויקר דמם בעיניו (תהי עיב י"ד).

אם אין לו ונמכר בגנבתו. אין זה שב אל אמרו: אם זרחה
 השמש עליו דמים לו (שם) אך על אמרו: המשה בקר ישלם תחת השור
 וכו' (שם כ"א ל"ז).

אל האלהים. השוה דברים י"ט י"ז: ועמדו לפני ה', ונקרב. חסרה
 כאן מלת ונשבע או ש, ונקרב. פירושו ונשבע.

כא בשכרו. ענינו הלך בשכרו, חלף ועבר (כלומר הפסיד שכרו).
 מכשפה היא מכשפה היא מכשפה נקבה, ובעד נכריה חבלהו (משלי
 י"ז).

מלאחך ודמעך. מלאחך – השבלים המלאות, ודמעך – השמן.
 הדמע אצל הערב שם לכל נחך ממים וזולתם; ועל כן אמרים ל"ן הדמע
 הכרם.

כג לא תזכח על חמץ דם זבחי. הדם אינו נזבח, ורצה הכבשים
 אשר נשחטים בחו.

כד כמעשה לבנת הספיר. כתכונת לובן הספיר וכמראהו והוא
 (כמעשה) סמוך אל לבנת ונקוד בצירה. *

כה ואל תגמל. ולשון אחרת וארנון (דהייב ב' ז') ובארמית ארנונא (דניאל
 ה' ז'). והוא צבע אדום ובערבי ארנוואן.

ולחשן. בערבי קדנה, והוא חלוק קצר כמו אפקריסא.
 קשותיו. פירשו בו לחות, ופירשו בו כלי סיכה, וכלי הסיכה נקראו
 במשנה (מ' מבשרין ה' ח) קוסיא, והוא דומה ללשון הערבי שאומרים
 לכלי שמשמים בו בשם הנשים קשוה. והקרוב אצלי בקסת הסופר
 (יחזי ט"ז ז') שהוא מן השרש הזה ומן הענין הזה השני, אע"פ שנכתב
 בסמך, כי הקסת דומה לכלי שמשמים בו הסיכה. – יסך. מל' כסוי

* במכילתא ובילקום אין בנוסח הזה.

* אבל פעשת מקשה (ישעי' ג' כ"ד) אינו סמוך ועל כן הוא בשלש נקודות (במנוח) ומקשה
 חתולה.

אשר יצאנוהו מתר, כי לחם המנים היה מונח בשני צדי השלחן נהיה טובו ריק, והיו

מסתורין אותו כאלו הכלים לגוי בלבד, **כדל** יסב כר זה ב. משקל שהוא שלשת אלפים שקל בשקל הקדש והוא עשרת אלפים אלפים זהב בשקלי הערב, ושקלי הקדש עשרים נרה השקל, ואלה הנרות החסות הנרות השקלים האלה לא נרות הזוהרים, כזה ראיתי, אך נמלא בעיני שלא יאמרו כבוד על המלכים לשאת עשרה במשקל כזה על האשם כאשר נאמר (שיב על פנים יובל): ויקח את עטרת מלכם מעל ראשו ומשקלה בכר זהב, ולכן לא נהנה ונאחשוב את הביאור הזה נכון, אעפ"י שראיתי בקצת הפירושים כי הכר מאה ליטרוין (ואולם יש מפרשים מלכם לא מלשון מלך אלא כמו מלכם, וזהו שם אריל של בני עמון, עירמיהו מיט א', אבל שם אח"כ כתוב: ותהי על ראשו תראש דוד המלכם).

כז ה. כרכב המזבח. וכן תחת כרכבו (שם ל"ח ד'), בערבי שרנב, והוא שטח המזבח, להמזבח יוצא ממנו שטח שהיו הכהנים מהלכין עליו, כמו השטח הנקרא במשנה זיו, אמר הפע"ק בספר המצות: כרכב המזבח הוא כזו היוצא מהבנין ואנשי מורה קורין לו שרנב, ועי' זכחים סיכ.

כח יא. י. יבול להיות כמו לכהן לוי, והוא נוספת מן שהיא כואם יתקפו האחד (קהל ד"י יב) ועוד כאלה, ויכול שיהיה כנו לאהרן שיהיה פירושו להעבירו לוי בלומר שהטיל עליו עבודתו ועוד הסברא הזאת אמרו לקדשו לכהנו לוי (שם שם ג') ויהיה בלכהנו לוי מן ההתעברות כמו שיש בלקדשו.

והוא שם תיבת תפוחי זהב, בערבי יובל, וזהו שם המזבח.

והוא שם תיבת תפוחי זהב, בערבי שמשו, בעבור האפירה נקרא האפוד אפוד, וישווא, חרש אבן, העכרים קוראים לכל אמן חרש, כמו שקוראים הערב אמן אמן אשקאף, ופירוש חרש אם כן אמן, ומה שנא' ובהרשת אבן... ובהרשת עץ, היא שם המלאכה, ואפשר שיהיה מקבצתו (שיא י"ג כ') בלי

שעשין בו מלאכה, וזהו שם המזבח, ונקרא בערבי אקות אחר, ובאיכה ד' ז': ארמו מעם מפנימים, וזהו שם המזבח, ונקרא בערבי יאקות שחור, - ספיר, מערבי קבא, - ויהלום בערבי פירונו.

לשם בערב געו, - שבו פירשו בו סבני בערבי, ואיני סבור שהוא כן, ויתכן אצלי שהוא משער, שבה, ושהיא נהפכה כואו בעבור קבוץ מה שיש להפניה (ג') - ואחלמה, פירשו בו כל ערבי ברהמן, והוא מין ממיני המוריקא, ונקרא כן מפני שצבע האבן כצבע ההוא.

וזהו שם המזבח, ונקרא - ולא יזת החשן, שלא ירחק ממקומו, ומל רכותינו (סוטה מ"ז): וחוחי הלב, ריל נסי הרוח ונכוהי הלכות, אשה נפשם נפרדת ממקומה מהתנדלות ונבהות, והראיה על כירור מה שאמרנו במלה הזאת, הוא מה שאמרו (חולין ז'): מכאן לתלמוד חכם שאמר הלכה שאין מוחין אותו, ואמרו לה: שאין מוחין אותו, ואמרו לה שאין מוחין אותו, למאן דאמר שאין מוחין אותו דכתוב ולא יזת החשן, למאן האמת שאין מוחין אותו ודש"ס רחמן: משרבו וחוחי הלב רבו, מחלקת בישראל, ולמאן דאמר אין מוחין,

דכתיב כי לא יונח לעולם הי' (איכה נ' ל"א), כי הוניחום ירבעם ובניו (רהיב י"א י"ד). ובכר ידענו כי ענין לא יונח וכי' כי הוניחום וכי' הרחקה והקצאה וענין לא יוח החשן ולא ירחק ממקומו ולא יסור ממנו. וכן ראוי להיות ענין שאין מוחיחין אותו – לא ירחו אותו מדבריו ולא ירחיקו אותו מהם. ועלה בדינו מזה כי ענין מוחיחין ומוניחין ומוחיחין אחד, והוא הרחיה וההסרה (ואעים שהפעלים הללו שונים בשרשיהם, כי יוח ומוחיחין הם מהבבוליים יזונה מהשלמים). ומן הענין הזה עוד ניומא כיב ב': אין ממנין פרנס על הצבור אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחריו שאם תזוח דעתו עליו אימרים לו חזור לאחוריק.

כ"א י"ד. פ' ש"ו. הוא הובל אשר בכרם וננור מענין לכל רוח יפרשו (יחי' י"ז כ"א) כלומר יתפורו ויחפרדו, וגם כאן הבהמה מפורת ובלה. והערכ קראוהו פ'תה כי הפרת' אצלם הפוזר והנשירה.

ל"א א'. ועשית מוכח מקטר קמרת. אעים שלא היו מקריבין עליו וכן (בכל זאת נקרא מובח), לפי שהיה כתבנית המוכח, וכמו שנאמר ניכנ מוכח גדול למראה (יהושע כיב י', אעים שלא זבחו עליו).

" י"ג. כל העובר על הפקודים. משפטו כל העוברים עליו הפוקדים. – בשקל הקדש. שעורו שלשה זוהבים ושלש ערביים, מפני שאמרו (בכורות נ'): אמר רבא: סלעא דאורייתא תלחא ותלחא, דכתיב (שם): עשרים נרה השקל, ומתרגמינן עשרין מעין סלעא.

" כ"ג. בשמים ראש. יקרים וחשובים. וכן ראשי בשמים (שהיש ד' י"ד). – מר דרור. הוא הטוב הנמלט מניוף ותערובת (דרורי-חפשי). פרושו בו בלי ערבי מוסך. ואמרו: אריתי מורי עם כשמי (שהיש ח' א') כמה שיבטל הפירוש הזה, שהמוסך אינו צמח שינארה. ויש מי שאמר שהוא הפרח הנקרא נסרין, ואפשר שהוא, אבל אמרו: וידי נספו מור (שהיש ה' א'), הוא רוצה שכן המור. ואין מה שאמר הכתוב: צרור המור דודי (שם א' י"ג) מבטל מאמר מי שאמר שאינו המוסך. ואמר רבנו האי בפירוש שבת, שהוא השרף הנקרא בערבי לוכני רהבאן, והוא שרף שיש לו ריח טוב, וזה הפירוש נאות לאריתי מורי. – וקנה בשם. הוא הנכנס במרקחת ובמלאכת הבשמים, והוא בערבי קצב אלר'ר'ר'ר'.

" פ"ד. וקדה. התרגום אומר וקציעחא, שהוא הקושט, וכן פירש בו הנאון רב פעדיה ז"ל, אך ראיתי בפטום הקמרת (כריתות ו') קציעה וקושט יחד בשני משקלים שאינם שוים. אמרו: מור וקציעה שבלת נרד וכרם משקל ששה עשר ששה עשר מנה, הקושט שנים עשר, ואמרם הקושט ובכר זכרם קציעה מורה כי שני דברים הם. ומר רב הפך פירש שהקושט הוא שאומרים בערבי קושט ופרוש קציעה – ענבה. – קנמן בשם. זהו על הבשם.

" ל"ג. לא י' ס'ף. כמו לא יוסך, ובכר נהנו במשנה יסיכה במקום סיכה (מ' יומא ח' א', בנוסח המשנה דבני מערבא).

" ל"ד. נ'פ'. בערבי סתבי ובלעיו משתיק, ונקרא נ'פ' מפני שהוא נתך, ואין ראוי לקרא בעבור זה כל שרף שהוא נתך נ'פ'. ויש מי שפרש בנ'פ' אסמורך בערבי ובלעיו, וריחו טוב. – ושחלת – צמורן, (כמיש בתרגום וטופרא)

ונאמר: וטפרוהו בצפריין (דניאל ד' ט'). - והלבנה, בערבי לובני, - כד בכד שרשו כרד, שיהיה כל נפרד מן דסמנין האלה במשקל אחד, כלומר שיהיו כלם שוים בחלקיהם.

י"ה. ממצלח טהור קרשו, הערביים אומרים על היפה קליה, מלי מליחה, ואפשר לומר שחוק היטב ונקי, כמה שנאמר: ושחקת ממנה הדק (שם ט"ו) ויהיה ננור מן כעשן נמצחו (ישעי' נ"א ו'), אשר ענינו המקיקה והנחיקה, ואפשר ניב שיהיה ננור מן במלח המלח (ויקרא כ' י"ג), כמו שאמרו רז"ל (כריתות ו'), שהיו מערבין בקמרת דברים שלא נזכרו בתורה, ואחד מהם מלח סדומית, כמו שזכר בסמום הקמרת.

י"ז. חרות על הלוחות, כמו חרוש. דומה לארמי שיאמר ורשמין חריתין על וכחבת קעקע (ויקרא י"ט כ"ח), וכן חתר לך בקיר (יחזקאל ח' ח), חרש-חרת-חרת).

י"ב. יד עתיך בשם, וכן וארעך בשם (שם פסוק י"ג), כלומר גדלתי שמיך ופרסמתיך, וכמוהו: מה אדם ותדעוהו (תהי' קמיד ג').

י"ד. ט' כי עם קשה ערף, כלומר אעים שהוא עם קשה ערף, ילך ה' בקרבנו; נגד מה שאמר הקביה: והנה עם קשה ערף וכו' ויחר אפי בהם וכו'.

י"ד. י"ט. תן קר, בנינו בנין הנפעל, אלא שהוא מתעבר (פעל יוצא) אל, וכל מקנך, ופרושו הוצא הזכרים ממקנך לה; כמו שאומר בו החרנום: תקדש דכרין, והפחה (הקמץ) בכף חמורת צירה כמות שהוא בחשקה.

י"ה. כ"ח. עכס, ויביאוהו בחחים אל ארץ מצרים (יחז' י"ט ד') - מוסרות וכבליים, והערבים קוראים לעכסים ולכבליים שם אחר חניל, כמו שעשו העברים וקראו לשניהם חח.

י"ח. ד'. תחת כרכבו, בערבי שרנב, והוא שמה המזבח, והמזבח היה יוצא ממנו שמה, שהיו הכהנים מהלכין עליו, כמו השמה הנקרא במשנה ויין. אמר חמץ בספר המצות: כרכב המזבח הוא כויו היוצא מן הבנין, ואנשי מורה קורין לו שרנב, אמר: ובדברי הקבלה, כי המזבח היו לו שני כרכבין, אחד ללכת הכהנים עליו, שלא ימעדו רגליהם כשישימשו במזבח והשני לניי, כמו שאמרו (ובחים ט"ב): תנו רבנן איזהו כרכב? בין קרן לקרן ומקום רגלי הכהנים אמה, והכתיב תחת כרכבו מלמטה עד הציון? אמר רב נחמן בר יצחק: תרי הוו, חד לניי וחד לכהנים, דלא לישתקיי.

י"ח. כ'. במראות הצובאות, החוננות, וכן כשיא ב' כיב.

י"ט. ט"ו. שרשרת נבצלת, שם על דמיון עבדות, ספרו בו השרשרות, כאלו אמר שרשרות מנבלות, ויחכן גם כן שלא יהיה נבלות ספור ויהיה השעור שרשרות מעשה נבלות.